

КУЛЬТУРОЛОГІЧНА СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КУЛЬТУРИ УЧНІВ ПТНЗ

Кардинальні зміни в Україні на початку ХХІ ст., що охопили всі сфери життєдіяльності, закономірно привели до актуалізації у свідомості сучасного суспільства проблем освіти, отримали своє адекватне віддзеркалення у професійно-технічній освіті. Соціокультурні реалії сьогодення, необхідність домінування гуманістичного підходу до педагогічної теорії та практики визначають актуальність розробки інноваційних підходів до проблеми формування професійної культури в майбутніх фахівців виробництва і сфери обслуговування.

Головним завданням, що стоїть перед професійно-технічною школою, є підготовка не просто фахівців виробництва і побуту, а професіоналів, яким притаманні високі професійна компетентність, і духовність, розвинуті морально-етичні якості. Вони повинні володіти гуманістичним характером мислення, системним підходом до аналізу складних виробничих ситуацій, загальною і професійною культурою.

Проблема соціально-гуманітарної підготовки фахівців у професійній освіті в сучасних умовах стає все більш актуальною у зв'язку з новими вимогами до спеціалістів. Державна національна програма "Освіта (Україна ХХІ століття)" передбачає наповнення процесу навчання змістом, котрий узгоджується з кращими надбаннями цивілізації, орієнтований на безпосередній розвиток людини і відповідає потребам її самореалізації й актуальним завданням розвитку і становлення професійної культури майбутнього фахівця.

У педагогічній науці проблемам розвитку і становлення професійної культури присвячені роботи таких дослідників, як В. Андрущенко, І. Богданова, М. Качан, В. Кремень, Н. Ничкало, О. Пехота, Є. Шиянов та ін. Культурологічна складова змісту загальної та професійної культури досліджувалася таким науковцями, як В. Краєвський, Н. Крилова, І. Лернер, М. Нікандров, С. Гончаренко, О. Рудницька та ін.

Життя на сучасному етапі вимагає підготовки самостійних та ініціативних фахівців, здатних постійно вдосконалювати свою особистість і професійну діяльність; фахівців із високою професійною культурою, соціально-професійною мобільністю, готовністю до швидкого відновлення знань, до розвитку нових умінь і навичок, а за необхідності – й до освоєння нових сфер діяльності. Якщо розглядати професійну освіту як ту, що спрямована на досягнення певних соціокультурних цілей, то можемо говорити про підготовку фахівця як “профільного інтерпретатора актуальних культурних форм” [9, с. 105].

Мета даної статті – дослідити місце і роль культурологічної освіти та її вплив на формування професійної культури учнів ПТНЗ.

Для професійної творчої діяльності необхідне засвоєння принципів відповідної професійної культури, тобто інтегрування фахівця не лише у виробництво, а й у професійно-культурну спільноту. Це можливо за умов сформованості у випускника ПТНЗ, крім засвоєних спеціальних знань, умінь і навичок із фаху, високого рівня загальної особистісної культури, важливими складовими якої є вміння відчувати партнера по спілкуванню, мистецтво переконувати, налагоджувати стосунки, співпереживати, запобігати конфліктам, володіти собою і своїми емоціями в будь-яких ситуаціях.

Завдання формування особистості майбутніх робітників і молодших спеціалістів у ПТНЗ передбачає їх культурне становлення, характерними рисами якого є високий професіоналізм, інтелігентність, соціально-духовна зрілість, художньо-естетичне сприйняття, взаємодія раціонального й емоційно-чуттєвого досвіду. Формування професійної культури майбутнього фахівця тісно пов’язане з урахуванням критеріїв її актуалізації, серед яких – творча активність, саморозвиток, самоорганізація творчої самостійності, розширення самосвідомості, прагнення до самовиявлення, самоствердження, самовдосконалення, що здатні стимулювати професійну діяльність спеціаліста.

Процес формування професійної культури майбутнього фахівця зумовлений синтезом його можливостей, здібностей, активності та вимогами майбутньої діяльності. Основне значення змісту проблеми зводиться до “прояву особистості у професії”, тобто до

оволодіння професією, до задоволення особистісних пізнавальних інтересів; “розвитку особистості в діяльності”, що відображається у формуванні професійно орієнтованих якостей людини, розширенні сфери пізнання навколишнього світу, розвитку форм і змісту предмета спілкування [7, с. 305].

Високий рівень оволодіння професійною культурою передбачає: усвідомлення фахівцем значущості своєї професії та відповідальності за наслідки діяльності, бажання працювати не лише задля власного добробуту, але й на благо суспільства; міцні знання основ професійної культури; дотримання норм культури у процесі професійної діяльності; вміння ефективно будувати свої стосунки з колегами по роботі; вміння спілкуватися, дотримуватися норм етикету, бажання підвищити рівень професійної компетентності.

Професійна культура орієнтує професійну діяльність на формування і відтворення цілісної сутності людини у професії та через професію. Вона наповнює змістову структуру відповідних навчальних предметів і посилює їх загальнокультурну спрямованість. Професійна культура повинна бути орієнтована на формування фахівця, на майбутнє поле його діяльності, в рамках якого ця культура виявляється.

Істотний прорив у розвитку професійної культури як особистісного якісного утворення можуть забезпечити феноменологічні методи пізнання, зокрема такі, як методи рефлексії та редукції. Перша стадія в даному процесі передбачає застосування методу рефлексії (самоусвідомлення). Застосовуючи цей метод, важливо налаштувати учня на самоусвідомлення себе як майбутнього професійно-культурного фахівця. Друга стадія передбачає використання методу редукції, який у контексті формування професійної культури означає спосіб руху свідомості учня від знання предметів, явищ, способів дії до культури виконуваних операцій і розуміння сенсу якості, краси і досконалості.

Саме культура є найбільш відповідною людському призначенню формою подолання суперечностей між духовністю і вітальністю, духовністю і соціальністю. Людина не в змозі існувати у вимірі лише однієї з названих сутностей – вітальної, соціальної чи духовної, бо саме у їхньому органічному поєднанні, у їхній

неподільності та незлитті полягає унікальність людської істоти [5, с. 216].

Зміст і структура професійної культури фахівців визначаються єдністю таких компонентів: професійною компетентністю, інформаційною культурою, досвідом творчої діяльності, комунікативною та професійно-моральною культурою. Ці структурні компоненти покладені в основу визначення рівня професійної культури та відповідних якісних показників, що характеризують сформованість загальної та професійної культури майбутніх фахівців. Професійна культура виражає цілісну характеристику проявів людини, об'єднані в єдине ціле інтегральні якості, а не окремі сторони чи властивості. Культура праці – це розвиток і реалізація здібностей, знань, умінь, колективності [8, с. 43].

Соціальне замовлення на підготовку спеціалістів для різних сфер виробництва обґрунтовує вимоги до формування соціально-професійних якостей майбутніх фахівців, що не лише базуються на загальному обсязі знань, а й передбачають розвиток здатностей творчо розв'язувати нестандартні професійні завдання, застосовувати альтернативне мислення, демонструвати постійне прагнення до духовно-морального вдосконалення особистості.

Як зазначає Г. Балл, увага до духовної сторони професійної діяльності й освіти знаходить вияв у розрізненні “фахівців”, які володіють методами, засобами, техніками своєї справи, і “професіоналів”, які володіють, крім того, цінностями, ідеалами і загалом цілісною професійною культурою. Втім, саме вихованців слід у першу чергу залучати до професійної культури, яка має поставати як органічна складова загальнолюдської культури [1, с. 135].

Теоретико-методичні основи процесів цілісної професійної підготовки конкурентоспроможного фахівця, здатного до самореалізації, виховання культури особистісного самоусвідомлення, почуття гідності та честі як сенсу життя сучасної людини, духовності як однієї з найважливіших характеристик особистості й інтелектуального розвитку учнівської молоді вимагають від викладачів ПТНЗ інноваційних шляхів і підходів до творчого розв'язання завдань із формування професійної культури.

Питання культури – це питання про те, якою мірою в тих чи інших факторах праці виявляється творча сутність людини. З цієї точки зору, творчо сприймаючи культурні традиції, людина починає творити по-новому, не традиційно, а інноваційно, евристично, творчо, продуктивно. Культура стає не лише способом творчої діяльності людини, а й формою суспільного виробництва. Спрямування освіти, у тому числі технічної чи технологічної, виключно на вузьку спеціалізацію суперечить тенденції часу на фундаментальну підготовку і цілісний розвиток учня. Фундаментальність знань випускників професійно-технічної школи має органічно поєднуватися з першокласною інженерно-технічною підготовкою та високою професійною культурою [4, с. 179].

Формування професійної культури – процес цілісний і багатогранний, такий, що передбачає не просто навчання майбутнього фахівця новим способам професійної діяльності, а становлення його мотиваційної, інтелектуальної, гуманітарної та культурологічної сфер діяльності.

У культурологічній концепції зміст професійної культури відповідає змісту соціального досвіду людини та включає такі компоненти: знання, способи діяльності та досвід емоційно-ціннісного ставлення до оточуючої дійсності. Ці компоненти виступають самоцінністю, їх вагомість в освіті визначається тим, що вони у процесі формування самосвідомості людини стають елементами загальної та професійної культури.

Сучасні освітні технології культурологічної освіти учнів ПТНЗ базуються на таких принципах: а) гуманітаризації освіти – відмова від технократичного підходу до процесу підготовки майбутніх фахівців; б) наданні професійній освіті культуровідповідності, оволодіння учнями інваріантною частиною знань, які складають основу творчого розвитку особистості у процесі навчання і виховання.

Культурологічна підготовка фахівця включає в себе такі компоненти:

- модель культурологічного розвитку особистості майбутнього фахівця;
- наявність високовалідних культурологічних засобів індивідуальної діагностики і самоконтролю особистості;
- реалізація соціальних засобів культурологічного розвитку і саморозвитку особистості;

– наявність нової ціннісної ієрархії всіх існуючих методів навчання в аспекті реалізації культурологічних цілей і розвитку особистості майбутнього фахівця.

Культурологічна складова освіти забезпечує цілий ряд основних суспільних взаємин, а саме: культури праці, технологій, виробництва, культури поведінки, толерантності, поваги, ввічливості, взаємодопомоги, спілкування, мовлення, взаємодопомоги тощо. Культурологічна складова несе в собі великий духовний потенціал формування і розвитку професійної культури особистості, її естетичного, емоційно-почуттєвого та ціннісного сприйняття оточуючого світу.

Культуризація професійної освіти наголошує на становленні особистості фахівця і розвитку його духовності та стає невід’ємною складовою професійної культури кожної особистості. На думку І. Зязюна, структурування предметів культурологічного спрямування є ефективним шляхом подолання суперечностей між необхідністю забезпечити духовний розвиток особистості фахівця і традиційними методами навчання. Різниця між традиційною та гуманістичною освітою полягає в тому, що “перша внутрішній світ студента оцінює як невід’ємний вимогам освіти, друга розглядає його як контекст учіння, при цьому заохочується інтуїтивність фантазії, виявлення почуттів” [6, с. 19].

Людинотворча функція, на думку багатьох культурологів, є інтегруючою соціальною функцією духовної культури, яка включає в себе пізнавальну, комунікативну, регулятивну, прогностичну, ціннісно-орієнтаційну функції. Духовна культура створюється діяльністю соціальних суб’єктів і спрямована на перетворення суспільного буття, розвиток сутнісних сил людини, зокрема її духовності, їх усебічну самореалізацію, соціальну активність, перетворюючи діяльність особистості, яка вимірюється обсягом створюваних нею духовних, соціогуманістичних цінностей [10, с. 445].

Культурологічний підхід до змісту освіти підкреслює позицію, згідно з якою культура виступає основним його джерелом, розглядається як певна цілісність, що розвивається і функціонує за особливим конкретним законом. Культурологічний підхід до процесу формування професійної культури – це сукупність організаційно-педагогічних прийомів, методів і способів, спрямованих на створення умов для засвоєння і трансляції

загальнолюдських цінностей і педагогічних технологій, які забезпечують творчу самореалізацію особистості учня в майбутній професійній діяльності. Культурологічна модель змісту професійної освіти відіграє суттєву роль у розвитку і становленні загальної культури, формуванні професійної культури.

Забезпечення умов культуризації професійної освіти, збагачення потреб та інтересів учнів, що суттєво позначатиметься на ієрархічній структурі цінностей загальнолюдської культури, значно поліпшуватиме процес взаємозв'язку й інтеграції внутрішніх резервів особистості та соціокультурного середовища як важливих засад самоактуалізації духовно-творчого потенціалу учнівської молоді.

Культурологічний підхід до формування професійної культури спеціаліста передбачає цілеспрямований, побудований на наукових засадах процес прилучення особистості до культури, у ході якого здійснюється передавання багатовікового людського досвіду від покоління до покоління і розвиток його відповідно до сучасних реалій. Ключовим принципом виховання культурою, на думку І. Беха, виступає принцип ціннісної орієнтації, реалізація якого передбачає залучення людини до взаємодії з навколишнім світом і сприяння формуванню ціннісних ставлень до цього світу з позиції сучасної культури [2, с. 14].

Провідними напрямками культурологічної спрямованості професійно-технічної освіти виступають орієнтації на ціннісно-смысловий, морально-етичний зміст навчання, внесення до освітнього процесу елементів духовної самобутності, гуманних стосунків між людьми; включення учнів у актуальну пізнавальну діяльність з оволодіння знаннями про значущість знань про культуру технологій, праці, виробництва; зміцнення вольових зусиль, пов'язаних із дотриманням відповідних норм поведінки в умовах конкретного суспільства; дотримання інваріантної складової гуманних відносин незалежно від ситуації.

Відомий педагог і філософ С. Гессен наголошував, що особистість твориться лише через культуру. Одним із головних завдань культури є саморозвиток естетичних здібностей, самореалізація особистості, самодіяльність як вияв усієї людської суб'єктивності. Тут першочергове значення мають культура, мистецтво, мораль, етика, естетика, художня самодіяльна творчість, прилучення вихованця до творчого потоку, до культурних,

наукових досягнень людства і одночасно формування високоморальної, вільної та відповідальної особистості [3, с. 198].

Сьогодні у професійно-технічних закладах першочерговості набуває питання підвищення рівня культурологічної освіченості учнів, особливо робітничих професій, у яких поєднується професіоналізм, інтелігентність, соціальна зрілість і творче начало. Основні теоретичні засади цього процесу можна визначити так:

- особистісна культура формується як навчальною, так і практичною діяльністю; повнота розвитку і самовизначення особистості майбутнього фахівця зумовлюється змістом діяльності;
- якість культурної вихованості особистості зумовлюється якістю діяльності та самодіяльності фахівця (самоосвіта, самовиховання, самоорганізація, самоуправління тощо);
- набування поступу в рівні культурного розвитку особистості пов'язане з процесом гуманізації освіти і виховання, який набуває системності та соціальної інституалізації;
- цілісна (загальна і професійна) культура досягається шляхом гуманізації та гуманітаризації навчально-виховного процесу;
- формування культури фахівця в системі професійно-технічної освіти динамічно опосередковується змінною соціокультурною ситуацією в суспільстві та вимогами до стандартів якості професійної підготовки особистості.

Необхідність гуманізації професійно-технічної освіти пов'язана з подоланням розриву між наукою, культурою і спеціальною освітою; протиставленням гуманізму як критерію методологічної єдності культури технократизму; перетворенням технічних знань в ефективну соціальну силу; акцентуванням технічних знань і вмінь на культурологічно-гуманістичні виміри; свідомим сприйняттям людини як найвищої мети.

З урахуванням цих вимог пропонуються принципи гуманізації професійно-технічної освіти, гуманітаризації та культуризації навчально-виховного процесу:

- урахування у змісті й обсязі базових дисциплін соціально-гуманітарної освіти для кожного рівня (сфери діяльності) фахівця;
- пріоритет загальнолюдських духовно-моральних цінностей у підготовці майбутніх фахівців; усвідомлення рівня компонентів культурології, орієнтованих на формування професійно-функціональної готовності у сфері професійної діяльності;

– органічний зв'язок викладання базових дисциплін із національною культурою, історією, філософією, соціологією, культурологією, українською мовою і літературою;

– послідовність, спадкоємність, безперервність у набутті соціально-гуманітарних знань, умінь, навичок;

– демократизація системи викладання соціально-гуманітарних дисциплін, подолання недоліків фрагментарного гуманітарно-предметного підходу до фахової підготовки спеціаліста, що відображається у змісті цілісної (матеріальної та духовної) професійної освіти професіонала – людини культури;

– формування пізнавальної творчості учнів, критеріальних засад щодо виховання наукового світогляду, що забезпечує пріоритет суб'єкта виховання та його цінностей над способами діяльності;

– соціально-гуманітарний характер навчально-виховного процесу на основі формування у вихованців загальнолюдських, соціально-політичних, професійно-трудова, моральних, естетичних та інших духовних цінностей та інтересів;

– оволодіння гуманістичними цінностями світової та національної культури, розвиток технічних, художніх, естетичних починань, підвищення рівня дизайнерської підготовки майбутніх фахівців;

– формування культури професійного мислення, творчого підходу до вирішення виробничих і спеціальних проблем, подолання вузькопрофесійного, технократичного стилю мислення;

– включення елементів гуманітарних ідей у процес викладання технічних дисциплін, викладання історії і техніки, розповіді про вчених, ознайомлення з їх науковим світоглядом, суспільною позицією у зв'язку з історією і подіями сьогодення;

– посилення соціально-гуманітарного аспекта при підготовці викладачів інженерно-педагогічного профілю, підвищення рівня їх соціально-психологічної, педагогічної, культурологічної підготовки;

– оновлення інноваційного арсеналу форм, методики, технології викладання та вивчення дисциплін культурологічного спрямування.

Реалізація принципів, напрямів гуманізації процесу навчання і виховання, на наш погляд, сприяє цілісній професійній підготовці фахівця високою культурою праці та спілкування, всебічному розвитку людини як особистості та вищої цінності суспільства, вихованню високих моральних якостей, відродженню і розвитку

духовного потенціалу професійних працівників виробництва та сфери обслуговування.

Процес формування професійної культури як чинника якісної підготовки майбутнього фахівця, доцільно розглядати у контексті акмеологічного підходу, який дає можливість забезпечити з єдиних позицій синтез як гуманітарних, так і загальнонаукових і спеціальних дисциплін. Цей синтез необхідний у рамках полідисциплінарності навчання, в якому акмеологічні технології дозволяють успішно формувати гностичні, проектувальні, конструктивні та комунікативні вміння, які характеризують професійну культуру майбутнього фахівця.

Посилання:

1. *Балл Г. О.* Гуманізація загальної та професійної освіти: сучасна актуальність і психолого-педагогічні орієнтири // *Неперервна професійна: проблеми, пошуки, перспективи.* — К. : Віпол, 2000. — С. 134—157.
2. *Бех І. Д.* Виховання особистості: У 2 кн. : Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади. — К. : Либідь, 2003. — 344 с.
3. *Гессен С.* Основы педагогики. Введение в прикладную философию. — М., 1995. — 379 с.
4. *Гончаренко С. У.* Фундаментальність чи вузький професіоналізм // *Дидактика професійної школи : Збірник наукових праць.* — Київ ; Хмельницький, 2004. — Вип. 1. — С. 177—184.
5. *Зеліско Л. І.* Духовність як соціальний феномен // *Педагогіка і психологія професійної освіти.* — 2009. — № 1. — С. 215—222.
6. *Зязюн І. А.* Концептуальні засади теорії освіти в Україні / *І. А. Зязюн* // *Педагогіка і психологія професійної освіти.* — 2000. — № 1. — С. 10—24.
7. *Психология: Учебник для гуманитарных вузов / Под общ. ред В. Н. Дружинина.* — С.-Пб. : Питер, 2001. — 656 с.
8. *Румянцев А. М.* Культура развитого социализма и воспитание нового человека // *Вопросы философии.* — 1981. — № 2. — С. 43—49.
9. *Рутгайзер В.* Сфера обслуговування // *Большая советская энциклопедия: В 30 т. / Гл. ред. А. М. Прохоров; Изд. 3-е.* — М. : Советская энциклопедия, 1976. — Т. 25. — С. 104—115.
10. *Філософія / За ред. І. Ф. Надольного.* — К., 2005. — 516 с.

Стаття надійшла до редакції

Культурологическая составляющая профессионального образования в процессе формирования культуры учащихся ПТУЗ

Исследуются проблемы формирования профессиональной компетентности и ее составляющей – профессиональной культуры. Анализируется роль социально-гуманитарной подготовки будущих специалистов в системе формирования общей и профессиональной культуры. Отражены условия интегральной готовности будущего специалиста к профессиональной деятельности, в частности формирование целостности базовой профессиональной подготовки; интеграции общетехнического и социально-гуманитарного компонента в содержании базовой профессиональной подготовки. Культурологическая составляющая профессионального образования в процессе формирования профессиональной культуры учащихся ПТУЗ рассматривается как целостная система процесса усвоения и трансляции гуманистических основ профессионально-культурного и социально-гуманитарного мышления будущих специалистов производства и сферы обслуживания. Процесс формирования профессиональной культуры личности рассматривается как ценностно-ориентированный подход к творческой жизнедеятельности будущего специалиста, его морали, духовности, ответственного отношения к своей работе; развитию образно-художественного мышления; эстетического отношения к действительности; включение личности в профессиональную творческую деятельность.

О. Muzalev

The author considers the problems of the formation of professional competence and the professional culture as one of its components. The article analyzes the role of social and humanitarian training of future specialists in the system of formation of general and professional culture. The paper reflects the conditions of integrated preparedness of future expert to the professional activity, in particular the formation of the integrity of basic professional training; integration of general technical and socio-humanitarian component in the content of basic professional training. Culturological component of vocational education

in the process of formation of the professional culture of vocational schools' students is considered as integral system of the process of assimilation and translation of humanistic principles of professional-cultural, social and humanitarian thinking of the future specialists of manufacturing and service sectors. The process of formation of the professional culture of a personality is regarded as a value-oriented approach to the creative life of the future specialists, their morality, spirituality, responsible attitude to their work; development of figurative thinking; aesthetic relation to reality; inclusion of an individuality in a professional creative activity.